

Biologiske kulturminner

En høringsuttalelse til NOU 2002:1 Fortid former framtid – Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk

Norsk Botanisk Forening ønsker å gjøre oppmerksom på en grensesone mellom naturvern og kulturminnevern som like naturlig hører til begge sektorer, og som har manglet i formulert kulturminnepolitikk hittil, og også synes å mangle i NOU 2002:1.

Vi har gjennom flere år anvendt begrepet "biologiske kulturminner" i forhold til to typer situasjoner: for det første i forhold til skjøtselsskapt kulturlandskapsvegetasjon (dvs. den vegetasjonen som er sentrum for fokus i den kulturlandskapsbevisstheten som har vokst fram de siste par tiårene), og for det andre reliktfunn (eller til og med dislokerte funn) av arter med forekomst betinget av gammel menneskelig virksomhet (gamle ugras, medisplanter, ballastplanter osv). Vi ønsker å argumentere for begrepet "biologiske kulturminner" fordi vi finner det fruktbart og dekkende for disse situasjonene, som vi oppfatter som like mye naturvern som kulturminnevern. I og med at vi på denne måten oppfatter oss å ha bevisstgjort oss på kulturminneaspektet ved disse situasjonene, ønsker vi også at disse skal synliggjøres når en formulerer en kulturminnepolitikk, slik at disse grensetilfellene får en symmetrisk oppmerksomhet fra begge sektorer.

1. skjøtselbetinget vegetasjon knyttet til alderdommelig kulturlandskap

Det første problemområdet er det som har vært ett av hovedfokusene innen naturvernet de siste par årtiene, nemlig kulturlandskapet knyttet til gamle jordbruksmetoder. Gamle ugjødslete slåttenger, naturbeitemarkar med lang kontinuitet, områder med styvingstrær osv. har fått en solid anerkjennelse på naturvernhold som vegetasjonstyper av betydelig verdi, som ofte inneholder sjeldne arter (spesielt områder på baserik grunn) og som er i retur eller i forfall som en følge av endrete driftsformer og brudd i tradisjonell skjøtsel.

Forskjellen fra andre typer naturvernsspørsmål er at her er det ikke kontinuitet i naturtilstand som er målet for bevaring, men en gjenskapning eller simulering av et tradisjonelt hevdregime. Dette at det kreves en menneskelig virksomhet, skjøtsel, for å vedlikeholde verneverdiene, er samtidig en likhet med andre typer kulturminnevern. Verdiene forfaller i dag i skremmende takt, og behovet for skjøtsel (beite, slått) er stort.

En annen likhet med kulturminnevern (og forskjell fra naturvern ellers) er at det på slike arealer der det er (re-)etablert et hevdregime ikke oppleves som feil å reintrodusere arter som vurderes å ha hatt sitt tilhold i denne type vegetasjon i dette området i tidligere tider. Finnes det nærliggende kilder for disse artene (for eksempel reliktpopulasjoner i veikanter eller lignende), så vil det være naturlig å tilbakeføre disse artene til skjøttete enger i rimelig nærhet. Som ellers vil ønsket om lokalt genmateriale telle høyt (autentisitetssprinsippet, se nedenfor).

Vi mener at kulturminnevernet i altfor liten grad formulerer de kulturskapt vegetasjonstypene som en del av kulturminnene. Dette er landskapselementer som det har tatt århundrer eller årtusener å skape, og som ikke lar seg gjenskape raskt. Det er kjent sopparter som krever minst 100 års kontinuerlig hevd, og som går ut etter kort tid med kontinuitetsbrudd, eller etter én gjødsling. Autentiske kulturlandskaper er dermed noe helt annet enn landskapsarkitektoniske kopier fra moderne tid – på samme måte som autentiske historiske gjenstander er noe annet enn moderne kopier.

Et særskilt tema er "bondens trær". Søyleeinere, styvingstrær osv. er trær formet i flere mannsalder for en bestemt bruk eller som en konsekvens av en bestemt bruk av treet. Slik sett er bondens trær i nesten enda større grad enn selve engvegetasjonen et kulturminne, de er nærmest som levende redskaper å oppfatte, direkte formet av menneskets hånd. Søyleeinerne er et levende varelager, der bonden har formet staur og andre emner til bruk for sine barnebarn. Styvete trær er en forproduserende levende "2. etasje" i kulturlandskapet, plukket ut av bonden til dette formålet og videreført av flere generasjoner etterpå. Styving av trær dobler trærnes alder, det vil si at på tross av at et styvet tre nesten alltid er infisert av parasittsopp, når det likevel en betydelig høyere alder enn ikke-styvete trær. Fra en biologisk synsvinkel er gamle formete/styvete trær meget verdifulle som biotop for moser, lav, sopp, insekter og fugl. Samtidig må kulturminnevernet bevisstgjøre seg, og synliggjøre, "bondens trær" som menneskeskapt kulturminner, som i mange tilfeller har tatt like lang tid å skape som steingarder og rydningsrøyser.

2. Reliktfunn av antropokore arter fra tidligere tiders menneskelig aktivitet

Det andre problemområdet er funn av enkeltarter knyttet til tidligere tiders menneskelig aktivitet. Vi vil kort gjøre rede for på hvilken måte slike funn skiller seg fra funn av sjeldne spontane arter.

Ved funn av sjeldne spontane (naturlig viltvoksende arter) betrakter biologer dem som knyttet til habitatet, og dermed knyttes bevaringsverdier til habitatet, lokaliteten der arten er funnet. Habitatet er formet av diverse naturprosesser, og de enkelte artenes forekomst er en konsekvens av disse prosessene.

En vil dermed intuitivt reagere mot tanken på å "designe" eller "berike" et habitat ved å plante ut arter som "mangler" der, men som en oppfatter å "høre til" i denne naturtypen. "Naturforbedring" oppleves av biologer stort sett som manipulasjon, juks, det undergraver autenticiteten i naturen – både prinsipielt/opplevelsesmessig, men også reint konkret ved å umuliggjøre forskning på biogeografi/innvandringshistorie, og i verste fall ved å introdusere ikke-stedegent genmateriale.

Et mulig unntak er restaureringsbiotoper, dvs. områder der en rekonstruerer et naturlig habitat som har blitt ødelagt eller forringet, eller konstruerer et naturlig habitat fra scratch. Slike tiltak har vi bare svært begrenset erfaring med i Norge, men i en del andre land (Danmark, Nederland) er dette en anerkjent måte å "gjenskape" natur på. Som et ledd i slike restaureringstiltak vil en også kunne vurdere utsetting av truede arter som ellers ville ha problemer med å "finne" disse nye habitatene av seg selv. Men dette er likevel en marginal innvending. Stort sett vil biologer mene at spontane arter ikke skal flyttes, det er deres naturlige utbredelse som er av interesse. Menneskeskapte sekundærlokaliteter vil derfor ikke ha samme interesse som de spontane.

Svært forskjellig forholder saken seg ved funn av antropokore (ikke-spontane) arter der funnene skyldes tidligere tiders menneskelig aktivitet. Når det gjelder planter dreier dette seg først og fremst om gamle åkerugras som er utryddet i moderne landbruk, tidligere tiders nyttevekster (for eksempel krydder- og medisinsplanter) som ikke lenger dyrkes hos oss, og ballastplanter, dvs. planter kommet inn med ballastjord i forbindelse med tidligere tiders skipsfart. Felles for disse er at de representerer en avsluttet epoke i kulturhistorien, og på samme måte som kulturhistoriske artefakter blir disse ikke "gjenskapt" i vår tid. På samme måte som når det gjelder kulturminner, har vi også nyere lag av antropokorer, som representerer ikke-avsluttede kapitler i kulturhistorien, der prosessene som skaper mønstrene er virksomme også i dag: byugras, ugras knyttet til kornsiloe, losseplasser, motorveier osv.

Funn av slike arter med gammel historie bak seg har store likheter med funn av arkeologiske artefakter. Vi opplever samme slags autenticitetsproblematikk: en forekomst der populasjonen har kontinuitet århundrer tilbake i tida (enten det skyldes at planta har stått på stedet i lang tid eller det skyldes frø som har ligget i jorda og som kommer opp i dagen og spirer) oppleves som noe helt annet enn en introduksjon i moderne tid fra frømateriale et annet sted i verden. Dette likner svært på tilsvarende opplevelser når det gjelder arkeologiske funn: det genuine artefaktet er noe annet enn en moderne kopi, på grunn av at det er skapt i en annen verden og representerer en virkelighet og en kunnskap vi i dag kun kjenner gjennom disse artefaktene. Det er det genuine funnet som er årsak til kopiene, ikke omvendt. På samme måte vil moderne introduksjoner av gamle antropokorer (entusiaster som dyrker dem i hager osv.) være betinget nettopp av det at vi *opplever* arten som en gammel antropokor, dvs. av at det faktisk finnes unike reliktfunn som er autentiske og har pirret folks interesse. For en biolog vil dessuten et annet argument komme inn i tillegg, nemlig at genuine funn representerer et lokalt genmateriale, og derfor er noe annet enn introduksjoner fra populasjoner annetstedsfra.

På samme måte som når det gjelder artefakter er det ikke alltid antropokore planter befinner seg på et sted som har betydning i seg selv – de kan ha blitt dislokert, og dukket opp nettopp på grunn av dislokeringen. Videre er det langt fra alltid mulig eller interessant å knytte noen bevaringsverdi til lokaliteten der arten står, lokaliteten kan oppleves som tilfeldig. I slike tilfeller vil bevaringsverdien være knyttet til selve arten, og det mest hensiktsmessige vil være å ta den i kultur ved et museum, et hageanlegg eller lignende der den kommer i tidsriktige (eller informasjonsbærende) rammer, og der den vil kunne være en berikelse nettopp på grunn av autenticiteten den bærer med seg. Ofte vil artens opptreden på det opprinnelige stedet ha dårlig prognose – den har dukket opp som en sjelden, svært lite sannsynlig hendelse, og vil antakelig gå ut igjen om kort tid. Akkurat som ingen vil finne på å prøve å sikre en liten, løs gjenstand på funnstedet, men i stedet innlemme den i en samling på et museum, vil også slike plantelokaliteter måtte sikres ved dyrkning i et egnet anlegg.

Det vi ønsker å få fram er at disse situasjonene på samme måte som de sett fra bevaringsbiologers side oppleves som en del av naturvernet, men samtidig også et vindu over til kulturminnevernet, fra kulturminnevernhold bør oppleves som en genuin del av kulturminnevernet, men samtidig som et vindu over mot bevaringsbiologien. Vi ønsker derfor at kulturminnesida begynner å formulere disse spørsmålene når en kulturminnepolitikk skal formuleres. Slike forekomster vil som oftest være problematiske i naturvernsammenheng (ved rødlisteproblematikk, arealvurderinger osv.), og vi ønsker derfor at kulturminnevern-aspektet ved dem kommer sterkere fram i lyset.

Biologisk kunnskap som grunnlagskunnskap ved vurdering og skjøtsel av biologiske kulturminner

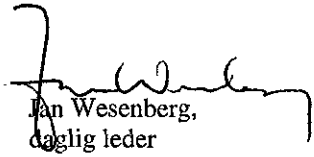
Både ved verdivurdering av biologiske kulturminner, og ved vurdering av tiltak og skjøtsel, kreves det selvsagt biologisk kompetanse. Dette er likevel ikke ulikt alle andre sider av kulturminnevernet. En lang rekke andre fagområder (materialkunnskap, teknologi, kunsthistorie osv.) er grensedisipliner som er helt uunnværlige for både forståelsen av kulturminneverdier og for et forsvarlig kulturminnevern. Populasjonsbiologisk, økologisk, biogeografisk og annen biologisk kompetanse kommer ikke i noen særstilling i så måte.

Vi ønsker at kulturminnevernet skal bevisstgjøre seg disse grenseområdene mot bevaringsbiologien, formulere dem som en genuin del av kulturminnevernet, og se på bevaringsbiologisk kunnskap som en viktig både premissleverandør og leverandør av skjøtelsråd innen de spørsmål som berører biologiske kulturminner.

Vennlig hilsen

Norsk Botanisk Forening

Even Woldstad Hanssen (s),
leder

Jan Wesenberg,
daglig leder